

УДК 343.3/.7:502.7 (477)

М. В. Іщенко,
аспірант кафедри кримінального
права № 1 Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРЕДМЕТ ЗАБРУДНЕННЯ АБО ПСУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ

У статті аналізується предмет злочину «Забруднення або псування земель» (ст. 239 Кримінального кодексу України), визначення якого впливає на правильну кваліфікацію цього злочину, розмежування його із суміжними діями. Доводиться, що предметом злочину, передбаченого ст. 239 Кримінального кодексу України, є всі категорії земель, а не лише їх складова – ґрунти.

Ключові слова: довкілля, злочини проти довкілля, забруднення земель, псування земель, предмет забруднення або псування земель.

Постановка проблеми. У ст. 239 Кримінального кодексу (далі – КК) України встановлено кримінальну відповідальність за забруднення або псування земель. У науці кримінального права України питання предмета злочину, передбаченого ст. 239 КК України, залишається дискусійним, тому потребує подальшого вивчення.

Необхідно зауважити, що земля є невід’ємним елементом довкілля. У сукупності з іншими його складовими – повітрям, водами, надрами, тваринним та рослинним світом – вона створює відкриту, загально планетарну, саморегулюючу систему – біосферу¹. Впливаючи на один із елементів довкілля, людина тим самим впливає і на функціонування інших компонентів усієї природної системи в цілому. Це обумовлено нерозривним зв’язком усіх складових навколишнього природного середовища. При цьому неправомірна діяльність людини порушує якісний стан як окремих елементів природного середовища, так і всього довкілля в цілому².

¹ Вернадский В. И. Биосфера. Москва: Мысль, 1967. С. 52–63.

² Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. С. 75.

Однією з найсерйозніших сучасних екологічних проблем є деградація (невідворотне зменшення або припинення родючості) ґрунтів унаслідок втрати ними гумусу та інших елементів, що забезпечують родючість землі. Згідно з розрахунками Національної академії аграрних наук України у нашій країні щорічно втрачається від 0,6 до однієї тони землі з одного гектара. Стають гіршими також її мінеральний склад, агрофізичні властивості. Значними є і показники забрудненості ґрунтів унаслідок господарської діяльності. Так, концентрація важких металів у ґрунтах поблизу міст, автотрас, промислових об'єктів перевищує гранично допустимі норми у 5–10 разів. Унаслідок аварії на Чорнобильській АЕС загальна площа сільськогосподарських угідь, забруднених радіонуклідами, становить 6,7 млн. га³.

Виробництво відходів, що постійно зростає, стало одним із побічних ефектів економічного розвитку та зростання споживання. Тому переламати шкідливі тенденції у навколишньому середовищі поки не вдалося навіть у Європейському Союзі. Наприклад, у 1985 р. кожен житель Європи виробляв за рік 300 кг побутових відходів, у період 1995–1997 рр. – вже 400 кг, а у 1998–2000 – 500 кг. Але при цьому все більше відходів переробляється. Закони ЄС вимагають, щоб принаймні 45 % використаної упаковки перероблялося⁴. Критичне накопичення побутових та високотоксичних відходів характерне для усіх великих міст України. За даними Мінекології, до 2011 р. в нашій країні накопичилося понад 35 млрд. тон відходів, 2,5 млрд. тон з яких є високотоксичними. У той же час не вирішене питання будівництва інноваційних заводів по сортуванню та переробці побутових відходів⁵.

Через низку причин частка екологічно чистих територій України, за оцінками фахівців, дорівнює всього 7 % земельної площі держави, а умовно

³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Ютюгіна; 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. С. 407.

⁴ Гетьман А. П., Лозо В. И. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины: монография. Харьков: Право, 2014. С. 139.

⁵ Там само. С. 190.

чистих територій, які характеризуються більш-менш нормальними умовами проживання людини, – близько 8 %. Малозабруднені території охоплюють 15 % території країни, а забруднені та дуже забруднені, де умови життєдіяльності населення значно погіршені й напружені, становлять відповідно майже 40 і 30 %. Близько 1,7 % території України є територією екологічного лиха. Суспільна небезпечність забруднення або псування земель полягає в тому, що ці дії завдають шкоди навколишньому природному середовищу в цілому та земельним ресурсам держави зокрема і, крім того, можуть негативно впливати на життя та здоров'я людей⁶.

Стан розроблення проблеми. Над питанням визначення предмета злочину працювали М. П. Бікмурзін, Є. В. Лашук, В. Я. Тацій, М. Й. Коржанський, С. Ф. Кравцов, А. А. Музика, П. Л. Фріс та ін. Предмет злочину, передбаченого ст. 239 КК України, досліджували С. Б. Гавриш, В. К. Матвійчук, А. М. Шульга та ін.

Зокрема, одні дослідники вважають, що предметом зазначеного злочину є землі, як указано в назві та диспозиції ч. 1 ст. 239 КК України⁷; інші ж вчені предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК, визнають ґрунти – верхній поверхневий родючий шар землі. Так, А. М. Шульга наводить аргументи про те, що з урахуванням розвитку юридичної науки існують підстави стверджувати, що не може абсолютизуватися та визнаватися універсальним визначення предмета злочину лише як речі матеріального світу. Предметом злочину з погляду науковця можуть бути й інші субстанції навколишнього світу, зокрема ґрунтовий покрив земель, що являє собою один із найважливіших природних ресурсів, від якісного стану якого залежить безпека життя, здоров'я людей чи окремих елементів довкілля. З огляду на це потрібно вести

⁶ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. С. 407.

⁷ Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Кантон, А.С.К., 2002. С. 637; Кулинич П. В. Правові проблеми охорони ґрунтів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ. 2009. № 2 (88). С. 82.

мову не про забруднення або псування земель взагалі, а конкретно про забруднення або псування ґрунтового покриву земель⁸.

Водночас у ст. 239 КК України йдеться про «забруднення або псування земель», а не ґрунтів, тому з'ясування питання, що ж є предметом цього злочину, має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію вчиненого.

Мета статті полягає в науково обґрунтованому визначенні предмета злочину, передбаченого ст. 239 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії кримінального права традиційним є судження про те, що *предметом злочину* є будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину⁹.

Предметом злочину є такі предмети або речі, які є матеріальним (речовим) приводом, умовою або свідченням існування певних суспільних відносин і шляхом вилучення, знищення, створення або видозміни яких заподіюється шкода об'єкту посягання. Предмет злочину має значення ознаки складу злочину лише у тих випадках, коли на необхідність його наявності прямо вказує відповідна кримінально-правова норма, тобто, як правило, там, де певні предмети прямо названі у диспозиції статті Особливої частини КК. У таких випадках вчинення тих чи інших дій не щодо вказаних предметів вказує або на відсутність складу злочину взагалі, або тягне за собою заміну кваліфікації і застосування вже іншої статті КК¹⁰.

⁸ Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. Харків: НикаНова, 2013. С. 83, 107, 108, 113.

⁹ Чаричанський О. О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. С. 51; Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. С. 89.

¹⁰ Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сборник ученых трудов*. Свердловск, 1969. Вып. 10. С. 222.

Оскільки *предметом злочину* може бути лише певна річ, то вона завжди є речовою (матеріальною) ознакою злочину¹¹. Важливо, що речі слід поділяти на «тілесні» і «безтілесні»¹². Слід погодитися з В. Я. Тацієм, на думку якого «специфіка безтілесної речі полягає в тому, що її визначальною властивістю є те, що соціальну (соціально-економічну) цінність має її нематеріальний (інформаційний зміст)». Відомими для оточуючих такі феномени стають за допомогою їх матеріальної форми. Для речей безтілесних, як і для тілесних характерна єдність їх форми та змісту, проте щодо безтілесних речей права і обов'язки суб'єктів виникають стосовно їх нематеріального змісту і це визнано суспільством і державою як цінне»¹³.

Л. Д. Гаухман, вважаючи визначення предмета злочину через термін «речі» дещо застарілим, використовує натомість поняття «матеріальний субстрат»¹⁴. А. О. Пінаєв розуміє під предметом злочину предмет матеріального світу¹⁵. М. Й. Коржанський визнавав предметом злочину конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного чи психічного впливу на який заподіюється соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин¹⁶.

Проте останнім часом у дослідженнях вітчизняних авторів викладена думка, що предмет злочину – не лише річ, а й феномени, що не є річчю – інформація, енергія. Такий підхід в українській кримінально-правовій науці започаткували М. І. Панов, визнавши електричну енергію та інші види енергії

¹¹ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 90.

¹² Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства на личность и имущество. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1893. С. 166–168, 262; Шульга А. В. Нематериальное (бес-телесное) имущество как предмет преступления. *Труды Куйбышевского университета. Серия Право*. Куйбышев. 2008. № 1. С. 91–94; Демидова Л. М. Безтілесна річ як предмет злочину. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2015. № 2 (8). С. 101–107.

¹³ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. С. 90, 91.

¹⁴ Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 2001. С. 84.

¹⁵ Пінаєв А. А. Курс лекций по общей части уголовного права. Книга 1. «О преступлении». Харьков: Харьков юридический, 2001. С. 73.

¹⁶ Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та українська видавнича група, 1996. С. 134.

предметом заподіяння майнової шкоди шляхом обману і зловживання довірою¹⁷, та О. Е. Радутний, який визнає інформацію та її різновид – таємницю (у тому числі комерційну) – предметом злочину¹⁸. Така позиція була підтримана іншими вченими¹⁹.

Підхід, згідно з яким предметом злочину можуть бути не лише речі, базується на таких аргументах:

– відповідно до філософського розуміння матерії, до неї відносять усю об'єктивну реальність, що існує поза людською свідомістю і незалежно від неї, яку можна сприйняти органами відчуття або за допомогою відповідних приладів. У такому значенні матерія на обмежується речами, а включає також енергію, інформацію;

– злочинне діяння є актом поведінки людини, спрямованим на здійснення впливу на ті субстанції, які перебувають поза особою, існують об'єктивно на момент вчинення злочину. До них належать матеріальні об'єкти не лише у формі речей, а й в інших формах;

– вплив на об'єкт злочину може бути здійснено вчиненням дії або бездіяльності щодо будь-яких матеріальних утворень, включаючи речі, електричну чи теплову енергію, інформацію, інформацію про кошти на рахунках (безготівкові гроші);

– завдяки тому, що матеріальні об'єкти у будь-якій формі доступні до сприйняття органами чуття (людиною безпосередньо чи за допомогою відповідних приладів), дії щодо них можуть бути зафіксовані, а завдана шкода піддається якісному й кількісному виміру;

¹⁷ Панов Н. И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием. Харьков: Вища шк., 1977. С. 19, 97, 98.

¹⁸ Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. С. 5, 6; Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: монографія. Харків: Ксілон, 2008. С. 86–90.

¹⁹ Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 7-9; Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф., академік АПрН України В. І. Борисов. Харків: Право, 2009. С. 146, 147.

– у диспозиціях статей Особливої частини КК можуть бути вказані і фактично вказуються субстанції, на які спрямоване посягання; вони мають як форму речей, так і інших видів матерії²⁰.

Окремої уваги заслуговує питання місця предмета злочину в складі злочину. Одні науковці відносять предмет злочину до факультативної ознаки складу злочину, оскільки законодавець далеко не в усіх випадках указує на предмет як ознаку конкретного злочину; у тих випадках, коли він зазначений у самому законі, злочин є предметним²¹.

А. А. Музика та Є. В. Лашук предмет злочину та потерпілого від злочину розглядають як факультативні ознаки об'єкта злочину²². Остання точка зору видається більш обґрунтованою, оскільки дає можливість пояснити, що підставою кримінальної відповідальності є склад злочину, наявність чотирьох елементів; у свою чергу, до ознак об'єкта злочину відносять предмет та потерпілого. Якщо ж вважати, що предмет злочину та потерпілий від злочину – факультативні ознаки складу злочину, то виходить, що окрім обов'язкових чотирьох елементів складу злочину є ще й дві факультативні ознаки (предмет злочину та потерпілий від злочину).

Предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК, виступають землі будь-якого цільового призначення. *Землі* у цьому випадку – це верхній шар земної поверхні у межах зони аерації, під якою слід розуміти верхню товщу земної кори між її поверхнею і дзеркалом ґрунтових вод. Вжите у ст. 239 КК поняття «землі» збігається з поняттям «ґрунт», який розглядається як мінерально-органічне утворення, поверхневий шар землі, що характеризується родючістю²³.

²⁰ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. С. 174, 175.

²¹ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. С. 91, 92.

²² Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Палівода А. В., 2011. С. 2, 95.

²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, А.С.К., 2002. С. 637, 638.

Відповідно до цільового призначення всі землі України поділяються на: 1) землі сільськогосподарського призначення; 2) землі житлової та громадської забудови; 3) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; 4) землі оздоровчого призначення; 5) землі рекреаційного призначення; 6) землі історико-культурного призначення; 7) землі лісового фонду; 8) землі водного фонду; 9) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (ст. 19 Земельного кодексу України)²⁴. Отже, не виникає сумнівів у тому, що забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) – це предметний злочин.

А. М. Шульга вважає, що у диспозиції ст. 239 КК не конкретизується категорія земель, які можуть бути забруднені або зіпсовані, і це невиправдано розширює тлумачення цієї норми²⁵. Разом із тим, вбачається, якщо відсутня конкретна вказівка на окрему категорію земель, то з цього випливає можливість визнавати будь-яку з перелічених категорій земель забрудненою або зіпсованою.

На думку вказаного науковця, як уже було відзначено, предметом розглядуваного злочину слід вважати поверхневий родючий шар землі²⁶. Щодо цього вважаємо необхідним відмітити таке. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону земель», *земля* – поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. У свою чергу, *ґрунт* – природно-історичне органічно-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості²⁷.

²⁴ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.

²⁵ Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. С. 108.

²⁶ Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Харків: НікаНова, 2012. С. 83.

²⁷ Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

У науковій літературі щодо співвідношення понять «земля» і «грунт» є такі основні точки зору: 1) поняття «грунт» поглинається поняттям «землі»; 2) термін «грунт» є термінологічно автономним²⁸; 3) термін «земля» є більш широким і не завжди містить у собі поняття «грунти»²⁹.

Про те, що поняття «земля» і «грунт» не збігаються, можна зробити висновок зі змісту статей 162 та 168 Земельного кодексу України, де самостійними об'єктами правової охорони передбачені землі (ст. 162) та ґрунти (ст. 168). У ч. 1 ст. 168 Земельного кодексу України зазначено, що ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони. Ґрунти визнаються складовою частиною земель будь-якої категорії³⁰.

Таким чином, земля і ґрунт співвідносяться як загальне й окреме³¹.

З-поміж багатьох ознак, що мають значення для кваліфікації відповідного злочину залежно від його предмета М. І. Панов цілком слушно пропонує виділяти *фізичні, соціальні та юридичні ознаки*³².

1. *Фізичні ознаки* предмета злочину відображають його природні властивості. До них, зокрема, належать: матеріальність, кількість, якість, форма, стан, структура. Фізичні ознаки предмета злочину за ст. 239 КК вказують на його фізичні властивості, тобто на те, як предмет злочину представлений у зовнішньому світі: обсяг забруднених або зіпсованих земель (у кубічних метрах), їх склад (чорноземи, піски тощо) та місце розташування (визначається за адресою або кадастровим номером земельної ділянки).

2. *Соціальні ознаки* предмета злочину відображають його значення для людини, суспільства, є результатом оцінювання такого предмета останніми. До соціальних ознак предмета злочину ми відносимо, зокрема, його: вартість,

²⁸ Сидорова С. В. Правове забезпечення підвищення родючості ґрунтів: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. С. 168.

²⁹ Кулинич П. В. Правові проблеми охорони ґрунтів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ. 2009. № 2 (88). С. 82.

³⁰ Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Ст. 27.

³¹ Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. С. 110.

³² Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. *Проблемы правоведения*. Харьков. 1984. Вып. 45. С. 68.

безпе́чність або небезпе́чність для людини, функціона́льне призначення (культу́рне, історичне, економі́чне, політи́чне тощо), позитивне чи негативне значення для людини, принале́жність окре́мій особі (в аспекті відпові́дної форми власно́сті). До соці́альних ознак предмета розгля́даного злочину можна віднести, зокре́ма: варті́сть земель, їх безпе́чність або небезпе́чність для людини, категорі́ю земель за ці́льовим призначенням.

3. *Юридичні ознаки* предмета злочину характеризують його в кримінально-правовому аспекті. Це такі ознаки, як: 1) наявність злочинного діяння, вчиненого з приводу відповідних матеріальних цінностей та шляхом безпосереднього впливу на них (або без такого впливу); 2) наявність мети впливу на бажаний для винуватого предмет; 3) форма законодавчого визначення (як саме – безпосередньо чи опосередковано предмет злочину визначений у кримінально-правовій нормі); 4) факультативність (предмет не є обов'язковим для всіх складів злочинів) та 5) «підпорядкованість» предмета об'єкту злочину³³. *Юридичними ознаками* предмета досліджуваного злочину є: 1) наявність злочинного діяння, вчиненого з приводу земель та шляхом безпосереднього впливу на них; 2) наявність мети впливу на бажаний для винного предмет; 3) форма законодавчого визначення (предмет злочину безпосередньо визначений у кримінально-правовій нормі); 4) визначення потерпілого від злочину – кому ці землі належать на праві власності або користування.

Ведучи мову про вплив предмета злочину «Забруднення або псування земель» на правильну кваліфікацію цього злочину, слід зауважити, що у разі його розуміння як ґрунту виникне низка проблем на практиці: 1) злочинці зможуть зняти шар ґрунту і вивезти, щоб уникнути кримінальної відповідальності за ст. 239 КК України (а земля, що залишиться, не буде тоді визнаватися предметом злочину); 2) є території, де ґрунти відсутні, тому за забруднення або псування цих територій кримінальна відповідальність за ст. 239 КК

³³ Музика А. А., Лашук С. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. С. 167, 168.

України наставати не буде. У зв'язку з цим визнання предметом зазначеного злочину ґрунту, а не земель, недоцільне.

За предметом злочину слід проводити і розмежування ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель» зі ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»: 1) у ст. 239² КК України ознакою предмета злочину є те, що він має бути в особливо великому розмірі, який становить більше, ніж десять кубічних метрів; 2) у ст. 239² КК України предмет злочину – землі водного фонду, а у ст. 239 КК України – усі категорії земель.

Окрім того, зазначимо, що у ст. 52 Кодексу України про адміністративні порушення «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель»³⁴, так само, як і у ст. 239 КК України, йдеться про усі категорії земель, у зв'язку з чим вважаю зайвим у назві та тексті ст. 52 Кодексу України про адміністративні порушення вказівку на «сільськогосподарських та інших».

Висновки. Отже, предметом забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) є усі категорії земель, а не лише їх складова – ґрунти. Це пов'язано з тим, що землі переважно охоплюють, включають ґрунти; термін «земля» є більш широким і не завжди містить у собі поняття «ґрунти». Про те, що поняття «земля» і «ґрунт» не збігаються, можна зробити висновок зі змісту статей 162 та 168 Земельного кодексу України, де самостійними об'єктами правової охорони передбачені землі (ст. 162) та ґрунти (ст. 168), та зі змісту ст. 1 Закону України «Про охорону земель», а тому саме землі слід визнавати предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК України.

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Биосфера. Москва: Мысль, 1967. 376 с.
2. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. Москва: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 2001. 316 с.

³⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х. Відомості Верховної Ради УРСР. Київ. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

3. Гетьман А. П., Лозо В. И. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины: монография. Харьков: Право, 2014. 280 с.
4. Демидова Л. М. Безтілесна річ як предмет злочину. *Вісник Академії правових наук України*. Харків. 2015. № 2 (8). С. 101–107.
5. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
6. Ко України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073–X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
7. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій. Київ: Наукова думка та українська видавнича група, 1996. 336 с.
8. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
10. Кулинич П. В. Правові проблеми охорони ґрунтів України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ. 2009. № 2 (88). С. 79–88.
11. Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.
12. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Кантон, А.С.К., 2002. 1104 с.
14. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф., академік АПрН України В. І. Борисов. Харків: Право, 2009. 184 с.
15. Панов Н. И. Понятие предмета преступления по советскому уголовному праву. *Проблемы правоведения*. Харьков. 1984. Вып. 45. С. 67–73.
16. Панов Н. И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием. Харьков: Вища шк., 1977. 128 с.
17. Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права. Книга 1. «О преступлении». Харьков: Харьков юридический, 2001. 289 с.
18. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.

19. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 20 с.
20. Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: монографія. Харків: Ксілон, 2008. 202 с.
21. Сидорова С. В. Правове забезпечення підвищення родючості ґрунтів: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. 193 с.
22. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
23. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
24. Фойницький И. Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства на личность и имущество. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1893. 440 с.
25. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления. *Сборник ученых трудов*. Свердловск, 1969. Вып. 10. С. 184–225.
26. Шульга А. В. Нематериальное (бестелесное) имущество как предмет преступления. *Труды Куйбышевского университета. Серия Право*. Куйбышев. 2008. № 1. С. 91–94.
27. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації: науково-практичне видання. Харків: НікаНова, 2012. 192 с.
28. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 206 с.
29. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія. Харків: НікаНова, 2013. 256 с.
30. Чаричанський О. О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 205 с.

Ищенко Н. В. Предмет загрязнения или порчи земель

В статье анализируется предмет преступления «Загрязнение или порча земель» (ст. 239 Уголовного кодекса Украины), определение которого влияет на правильную квалификацию этого преступления, разграничение его со смежными деяниями. Доказывается, что предметом преступления, предусмотренного ст. 239 Уголовного кодекса Украины, являются все категории земель, а не только их составляющая – грунты.

Ключевые слова: преступление, хозяйственная деятельность, криминализация, декриминализация, стратегия, законодательство об уголовной ответственности.

Ishchenko M. V. The subject of contamination or damage of lands

The article analyzes the subject of the crime «Pollution or portions of land» (the Art. 239 of the Criminal Code of Ukraine). The proper understanding of the subject of this crime influences on proper qualification of this crime, demarcation from adjacent offenses. It is proved that the subject of the crime under the Art. 239 of the Criminal Code of Ukraine are all categories of lands, and not just their component – soils.

Key words: *environment, crimes against environment, land contamination, damage of lands, the subject of crime.*